

DE SPRONG VAN SCHOLTEN

MARIAN KEIJZER STEENNIS

Over de rol van intuïtie in het recht

Samenvatting

Iedereen heeft intuïtie, die zich uit in sterke gevoelsmatige overtuigingen die niet geheel rationeel te verklaren zijn. Intuïtie is nuttig. Het is van groot belang voor professionals, zoals politieagenten, officieren van justitie en rechters, die op basis van hun (werk)ervaring bepaalde dingen aanvoelen en daardoor hun werk beter en effectiever kunnen verrichten. Maar wat als hun intuïtie er volledig naast zit? In het recente verleden is er veel media-aandacht geweest voor gerechtelijke dwalingen, rechtszaken waarbij opsporingsambtenaren en medewerkers van het OM zo sterk op hun intuïtie vertrouwden dat ze onvoldoende oog hadden voor bewijs dat hun overtuiging tegensprak. Intuïtie als selffulfilling prophecy, dus.

Is er in ons rechtssysteem wel plaats voor een fenomeen als intuïtie of moet er naar gestreefd worden om de gerechtelijke procedure zo rationeel mogelijk te benaderen en intuïtie uit het proces te weren? Kan intuïtie tot rechtvaardigheid leiden of is het juist een bedreiging hiervoor?

Een groot aantal auteurs heeft zich over deze vraag gebogen. In dit artikel vindt de lezer de mening van juristen, sociologen, psychologen en andere wetenschappers. Het resultaat is een pleidooi voor de ‘sensus iuridicus’.

Inleiding: Intuïtie in de praktijk

In 2000 werden twee kinderen in het park in Schiedam aangevallen en seksueel misbruikt. Eén van beiden, het 10-jarige meisje Nienke, werd om het leven gebracht. Haar vriendje Maikel overleefde op het nippertje de aanval en waarschuwde een voorbijganger die direct het alarmnummer belde. Hoewel de maatschappelijke druk om een dader te vinden groot was, lukte het de recherche niet om een verdachte aan te wijzen. Totdat bleek dat de man die 112 gebeld had, Kees B., bij de politie als pedofiel bekend stond. Vanaf dat moment concentreerde het onderzoek zich volledig op deze man. Kees B. bekende, maar trok deze bekentenis vrijwel direct weer in. De politie en later ook het OM waren gevoelsmatig zo sterk overtuigd van de schuld van Kees B. dat er alleen nog gezocht werd naar bewijs dat hen in deze overtuiging sterkte. Bewijzen van zijn onschuld werden aan de kant geschoven. “Sommige onderzoekslijnen lijken intuïtief te zijn vastgesteld. Op zich is dat niet ver-

keerd, maar het droeg wel bij aan een weinig gestructureerd onderzoek (...) Onderdelen van de verklaringen van (Maikel) werden weggeredeneerd en gerelativeerd voor zover zij de veroordeling van Kees B. in de weg stonden. (...) De korps- en parketleiding hebben onvoldoende de organisatie van tegenspraak gestimuleerd teneinde eventuele onvolkomenheden in het onderzoek te voorkomen of tegen te gaan.” schrijft advocaat-generaal Posthumus later in zijn onderzoeksrapport (Posthumus, 2005).

Als een rijke weduwe wordt vermoord, is haar fiscaal-juridisch adviseur Ernest Louwes een voor de hand liggende verdachte. Hij kwam vaak bij de weduwe thuis en onlangs heeft zij haar testament gewijzigd, waardoor hij na haar overlijden het beheer over een aanzienlijke som geld zou krijgen. Louwes wordt ondervraagd. In de bewijsvoering heeft de officier van justitie laten opnemen dat Louwes’ manier van verklaren “de verbalisanten (...) het gevoel gaf dat het een man is die veel verbergt (Derksen, 2008)”. Overtuigd van de schuld van de fiscaal-juridisch adviseur richt het onderzoek zich uitsluitend op het vinden van belastend materiaal. Dat lukt en Louwes wordt veroordeeld tot een gevangenisstraf van twaalf jaar. Verpleegster Lucia de Berk was vaak betrokken bij sterfgevallen in ziekenhuizen in Den Haag. Veel vaker dan andere verpleegsters. Dit leidt tot de intuïtief sterke conclusie dat het geen toeval kan zijn. Lucia de B. wordt vervolgd en veroordeeld tot levenslang en tbs voor de moord op zeven ouderen en kleine kinderen. “Net als de meeste mensen was ik altijd van mening dat ons rechtssysteem goed en rechtvaardig was. Dat gaf me een veilig gevoel, ik vertrouwde erop dat eerlijke en capabele mannen en vrouwen de wet zouden handhaven. Maar toen wist ik niet hoe het is als er een arrestatieteam voor je deur staat.” schrijft De Berk later (De Berk, 2010). In 2008, zeven jaar na haar arrestatie, wordt De Berk vrijgelaten. In 2010 volgt vrijspraak door het Gerechtshof in Arnhem. Volgens het Hof is er in de zaak tegen Lucia de B. te veel gekeken vanuit de overtuiging dat zij een moordenaar was. ‘Als het uitgangspunt is dat verdachte een aantal moorden heeft gepleegd, dan ligt een belastende strekking voor het oprapen.’ (Ontleend aan *Lucia de B. vrijgesproken van moorden*, Nu.nl, 14 april 2010).

In deze drie gevallen leidde het volgen van intuïtie tot een uitermate ongewenst resultaat. Meer bewijs tegen intuïtie in de rechtspraak lijkt overbodig. Of toch niet? Volgens Associate Justice of the United States Supreme Court Cardozo is het gebruik van intuïtie in het recht een gegeven, een onvermijdelijk aspect van de rechtsontwikkeling. “The truth, of course, is that in the development of law, as in other fields of thought, we can never rid ourselves of our dependence upon intuition or flashes of insight transcending and transforming the contributions of mere experience.” (Citaat van Benjamin N. Cardozo, ontleend aan Soeharno, 2005) Wat wordt er verstaan onder dit verschijnsel intuïtie dat zowel ongewenst als noodzakelijk lijkt te zijn in het rechtstelsel?

Intuïtie

Volgens een psychologische encyclopedie (Bergsma, 2004:186) is intuïtie “het onmiddellijk kennen, voortvloeiend uit een geestelijke aanschouwing”. ‘Kennen’ spreekt juristen in het algemeen wel aan, ‘geestelijke aanschouwing’ wellicht wat minder. Toch is intuïtie niet zweverig of mystiek. Klein noemt het in zijn boek ‘Power of Intuition’(Klein, 2004) ‘de manier waarop we onze ervaringen vertalen in beoordelingen en beslissingen’ (Sprangers, 2005). Waarom dat via het onbewuste moet verlopen, is een kwestie van hersencapaciteit. Bewust denken verloopt via het kortetermijngeheugen dat een beperkte capaciteit heeft om gegevens vast te houden en te verwerken. Denk maar aan het spelletje ‘memory’ waarbij de deelnemers moeten onthouden waar bepaalde kaartjes liggen om zoveel mogelijk setjes van gelijke kaartjes om te kunnen draaien. Meer dan zeven plaatjes of kaartjes kan het kortetermijngeheugen niet onthouden. Wanneer het bewuste echter kan samenwerken met het onbewuste is de capaciteit van het menselijke brein vrijwel grenzeloos. En precies daarin zit de kracht van intuïtie.

De ervaren autoverkoper die bij het zien van een nieuwe klant al ‘weet’ wat deze wil en direct de juiste toon weet aan te slaan, maakt geen gebruik van paranormale gaven, maar activeert als het ware zijn werkervaring om patronen te zien die voor een buitenstaander niet zichtbaar zijn. Gladwell beschrijft in zijn boek ‘Intuïtie’ (Gladwell, 2009) ervaren kunstcritici die bij het zien van een Grieks beeld in een museum direct aanvoelen dat het een vervalsing is, terwijl het door andere kenners als authentiek bestempeld is. En daar zien we ook de beperking van de menselijke intuïtie. Want er moet wel degelijk aan bepaalde voorwaarden voldaan zijn, wil intuïtie ons tot de juiste conclusies leiden.

Dijksterhuis, sociaal-psycholoog en hoogleraar aan de UvA, omschrijft het als volgt: ‘Doorgaans doe je er beter aan op je intuïtie te vertrouwen. Van belang is dan wel hoe je aan die intuïtie bent gekomen, wat eraan voorafging. Als je intuïtie voortvloeit uit langdurig onbewust nadenken, zoals veel zeer gerenommeerde wetenschappers zeggen dat het bij hun grote doorbraken ging, is er geen reden je intuïtie te wantrouwen. En het is ook belangrijk dat het onbewuste toegang heeft gehad tot alle relevante informatie.’ (Ontleend aan: Sprangers, 2005). Sluiten mensen bepaalde delen van de informatie uit, omdat het niet past bij hun ideeën, dan ‘werkt’ intuïtie niet. De kunstkeners die het Griekse beeld uit het boek van Gladwell als authentiek hadden beoordeeld, wilden zo graag dat het authentiek was, dat ze niet meer openstonden voor informatie die dat tegensprak.

Het openstaan voor informatie is van wezenlijk belang. Met betrekking tot de rechtszaak van Lucia de B. pleit Hofhuis (Hofhuis, 2010) voor een nauwkeurige analyse van onder andere ‘de wijze waarop – mogelijk – intuïtief gevormd oordeel doorwerkt in de rechterlijke beslissing en de daarvoor te geven motivering’. Niet de intuïtie, maar de wijze waarop met het op basis daarvan verkregen oordeel is omgegaan, is onderwerp van kritiek. Dat oordeel had immers getoetst moeten worden aan alle relevante informatie. Ook, of misschien juist, aan de informatie die niet met dat oordeel overeenstemde.

Naast het openstaan voor tegenstrijdige informatie is het krijgen en accepteren van feedback van wezenlijk belang. Derksen (Derksen, 2009) ziet hierin een gevaar als het gaat om het ontwikkelen van intuïtie door politie en justitie. De veroordeling van een verdachte hoeft immers niet te betekenen dat het oordeel van politie en justitie juist was. Denk maar aan de Schiedammer Parkmoord en Lucia de B. Terwijl vrijspraak net zo goed het gevolg kan zijn van onvoldoende bewijs als van de onschuld van een verdachte. ‘Zo bleef de leider van het rechercheteam dat de ‘balpenzaak’ had onderzocht ervan overtuigd dat er sprake was moord. Hoewel proeven uitwezen dat de pen niet in het oog van het slachtoffer kon zijn geschoten en de verdachte in hoger beroep was vrijgesproken, schreef de onderzoeker op 21 juni 1995 in het journal: “Het resultaat van ons onderzoek (...) was helaas niet voldoende om Jim in gevangenschap te krijgen en derhalve de mogelijkheid te krijgen hem een bekentenis af te laten leggen. (...) Laten we wel zijn: voor ons is [hij] de moordenaar van zijn moeder.” (Derksen, 2009).

Intuïtie in de rechtszaal

Net als Cordoza ziet Sillevius Smitt intuïtie als een onlosmakelijk onderdeel van het werk van een jurist: “Het fijne van het werk van een advocaat is het vinden van het recht in de gegeven situatie. Dat is enerzijds rationeel en aan de andere kant heel intuïtief. Ik heb het beroep van jurist vaak vergeleken met dat van een dokter. De patiënt komt bij je en heeft klachten. En die klachten kunnen van alles betekenen en daar ga je dan naar op zoek. Het is soms heel complex om de goede diagnose te stellen en de juiste oplossing te vinden. Een heel creatief proces en niet alleen van puur verstand. Kennis en ervaring brengen je waar je iets kunt vinden, maar intuïtie waarom het zo is als je op een bepaald moment denkt dat het ligt.” (De Wilt, 2003). Dat is niet iets nieuws. Volgens Spruit (Spruit, 2003:35) maakten juristen al in het Romeinse Rijk gebruik van hun intuïtie, hun ‘sensus iuridicus’, die hen in staat stelde om aan de hand van de relevante feiten van een concreet geval een rechtvaardig besluit te nemen. Ad hoc, maar met inachtneming van de heersende rechtsbeginselen werden beslissingen genomen op basis van hetgeen het maatschappelijk leven in een specifiek geval vereiste.

Om uit een feitencomplex de relevante feiten te selecteren, te interpreteren en vervolgens juridisch te kwalificeren heeft een jurist intuïtie nodig. Zijn bewuste en onbewuste kennis van het recht zorgen ervoor dat de jurist al snel een idee krijgt over de juiste oplossing. Voor rechters is deze intuïtie – meer nog dan voor andere juristen – onontbeerlijk. De open normen in de Nederlandse wetgeving, zoals de toets aan ‘hetgeen maatschappelijk betamelijk is’ van de onrechtmatige daad en de redelijkheid en billijkheid, maken het noodzakelijk dat een rechter snel kan aanvoelen wat rechtvaardig is in een bepaalde situatie. Het afwegingsproces van de rechter is nooit een zuiver rationeel gebeuren. De uitspraak in een rechtszaak is immers niet onverkort af te leiden uit het systeem van de wet.

Een rechter moet de discretionaire ruimte in de wet invullen middels zijn rechtsgevoel, zijn intuïtie. Naarmate de wet meer ‘open’ is, zal het beroep op de intuïtie van de rechter zwaarder wegen.

Voor rechtspositivisten, die uitgaan van de rationele toetsbaarheid van alle gerechtelijke uitspraken, is een dergelijk standpunt onacceptabel. Maar de meeste juristen erkennen dat er een sterk verband is, of zou moeten zijn, tussen het recht en datgene wat rechtvaardig voelt. In zijn inaugurele rede uit 1910 benoemde Hijmans dit al toen hij zei dat de rechter voor het vinden van recht te rade moest gaan bij zijn rechtsgevoel (Jansen, 2003).

In de zaak van de ‘Onwaardige deelgenoot’ (HR 7 december 1990, NJ 1991, 593) leidde het rechtsgevoel er zelfs toe dat de rechter besloot tot een uitspraak die tegen de geschreven wet indruiste. Het ging om de zaak van een verpleger die met zijn veel oudere patiënte trouwde in gemeenschap van goederen. Vijf weken na de huwelijksluiting vermoordde de verpleger zijn echtgenote. Dat hij strafrechtelijk vervolgd en veroordeeld werd, stond niet ter discussie. De privaatrechtelijke vraag of hij aanspraak had op (een deel van) de huwelijksboedel was ingewikkelder. Strikt juridisch had hij daar recht op, maar het gerechtshof stelde dat het ‘stuitend voor het rechtsgevoel’ zou zijn om de verpleger zijn deel te laten behouden. Wettelijk is deze argumentatie niet te onderbouwen. Ook de redenering van de Hoge Raad dat er sprake zou zijn van strijd met de redelijkheid en billijkheid uit het overeenkomstenrecht (niet het huwelijksvermogensrecht!) houdt bij een strikte toepassing van de wet geen stand. De rechter ging bij deze uitspraak dus wel heel nadrukkelijk te rade bij zijn rechtsgevoel!

Scholten (Scholten, 1974) zag het rechtspreken als een dynamisch proces waarbij rechters gevoelsmatig en intuïtief een beslissing (moeten) nemen. Op basis van het bekende ‘Algemeen Deel’ (Scholten, 1974) is de uitdrukking de sprong van Scholten gebaseerd. Een citaat: “De rechter doet anders dan waarnemen te wiens gunste de schaal overslaat, hij beslist. Die beslissing is een handeling, zij wortelt tenslotte in het geweten, van hem, die haar verricht. Het is een daad, die van de rechter wordt verwacht. (...) Ik geloof, dat in ieder wetenschappelijk oordeel meer ligt dan waarnemen en logisch betoog, doch wat daarvan zij, het rechtsoordeel is meer dan dat – het is nooit herleidbaar tot deze twee. Het is niet een wetenschappelijk oordeel, het is een wilsverklaring: zo moet het. Het is tenslotte een sprong, gelijk iedere daad, ieder zedelijk oordeel dat is. (...) In zover is ieder rechtsoordeel irrationeel. Doch tegelijk is het een oordeel, dat uitgesproken wordt in een functie, die de gemeenschap opdroeg. Dat sluit tweeërlei in: het moet steunen op gezag – het moet logisch verantwoord kunnen worden. (...) In zoverre is ieder rechtsoordeel rationeel. In de verplichting tot motivering vindt deze zijde de rechtspraak haar volledige uitdrukking.” (Scholten, 1974:131). Scholten bedoelt hier overigens niet mee dat er twee afzonderlijke processen zijn. Een intuïtief, onbewust proces waarin de beslissing genomen wordt en een rationeel, intellectueel proces waarmee de motivering wordt samengesteld. Intuïtie omvat mede de rechtskennis, opleiding, training en ervaringen in eerdere zaken van de rechter. De beide processen zijn met elkaar verweven. Er is sprake van een wisselwerking.

De motivering van uitspraken

Blijkens het bovenstaande komt een uitspraak evenzeer op rationele als op irrationele of gevoelsmatige gronden tot stand. Dat levert een probleem op. Artikel 121 van de Grondwet vereist immers dat elk vonnis gemotiveerd moet worden. De Hoge Raad omschreef deze eis in 1993 (HR 4 juni 1993, NJ 1993, 659 m.nt. DWFV (Vredo/Veenhuis)) als volgt: “dat elke rechterlijke beslissing ten minste zodanig moet worden gemotiveerd dat zij voldoende inzicht geeft in de daaraan ten grondslag liggende gedachtegang om de beslissing zowel voor partijen als voor derden (...) controleerbaar en aanvaardbaar te maken.”

Aangezien de motivering van het vonnis geen accurate weergave is of kan zijn van de redenering die de rechter gevolgd heeft om tot een uitspraak te komen, noemde Telders (Telders 1947:159) de motivering zelfs “vroom bedrog”.

Visser (Visser, 2009) vraagt zich af of het eigenlijk wel nodig is dat uit het vonnis de daadwerkelijk gevolgde gedachtegang blijkt. Zolang het vonnis controleerbaar en aanvaardbaar is, is het niet nodig om te weten hoe de rechter tot zijn beslissing gekomen is om het vonnis als juist te (kunnen) aanvaarden. Hij stelt het schertsend zelfs als volgt: “Als de rechter in werkelijkheid een muntje heeft opgegooid om te beslissen, maar vervolgens een motivering van de op die manier verkregen beslissing heeft geformuleerd waar geen speld tussen te krijgen is, willen we dat vermoedelijk liever niet weten, maar kunnen we met die beslissing prima leven (mogelijk vooral als we niet weten dat het zo gegaan is).” (Visser (2009). Lukt het een rechter niet om de motivering voor zijn intuïtief, gevoelsmatig genomen besluit ‘rond te krijgen’, dan zal hij op grond daarvan zijn besluit herzien. Het verplicht motiveren van een vonnis geeft daarmee geen inzicht in de wijze waarop het besluit tot stand gekomen is, maar wel in de legitimering ervan. Het niet-rationele deel van (de totstandkoming van) het vonnis is daarmee verantwoord.

Corstens (Corstens, 2009) ziet een goede motivering als één van de belangrijkste manieren waarop rechters het vertrouwen van de maatschappij in de rechtspraak kunnen vergroten. Een rechter moet bij het nemen van een beslissing rekening houden met de gevolgen van deze beslissing op de samenleving, waarbij ‘inzicht in de diverse maatschappelijke en politieke stromingen, intuïtie en een goed ontwikkeld voorstellingsvermogen onontbeerlijk’ zijn. Dat betekent uiteraard niet dat een rechter zijn beslissing in overeenstemming moet brengen met de publieke opinie, maar wel dat hij zorg moet dragen voor een degelijke en deugdelijke motivering – vooral bij beslissingen die tegen de publieke opinie ingaan. Hierbij getuigt het van juridische professionaliteit als niet alleen de technisch-juridische aspecten, maar ook de normatieve aspecten van een beslissing in de motivering verwoord worden.

Niet iedereen is het met Corstens eens. Buruma (Buruma, 2005) betwijfelt of de samenleving behoefte heeft aan meer inzicht in de gedachtegang van rechters. Strengere motiveringseisen nopen de rechter vooral tot rationalisering achteraf. Inzicht in de intuïtief genomen beslissing geeft het niet.

Juridische opleiding

Als intuïtie zo'n belangrijke rol speelt voor juristen, is het wenselijk dat er in de opleiding van juristen aandacht besteed wordt aan manieren waarop de intuïtie bevorderd kan worden. Meer inzicht in de wijze waarop rechters tot hun oordeel komen, levert een advocaat of officier van justitie aanzienlijk voordeel op. Eén van de meest invloedrijke rechters van het Amerikaanse Supreme Court, Oliver Wendell Holmes, bracht het belang van dit inzicht scherp onder woorden: "The prophecies of what the courts will do in fact, and nothing more pretentious, are what I mean by the law." (Wendell Holmes, 1897). En hoewel dit meer opgaat voor een common-law jurist dan voor Nederlandse juristen, is het belang van inzicht in de oordeelsvorming van rechters niet te onderschatten.

Het is dan ook geen toeval dat het Studiecentrum Rechtspleging (SSR) na het debacle van de Schiedammer Parkmoord de summer course 'Rechterlijke Oordeelsvorming' heeft ontwikkeld. "De eerste dag staat in het teken van onbewuste denkprocessen, intuïtie, hun invloed op oordeelsvorming en de wijze waarop men er verstandig mee kan omgaan." aldus de website (SSR 2010). Het inhoudelijke deel van deze dag wordt verzorgd door Lamme (hoogleraar Cognitieve Neurowetenschap aan de UvA, waar hij onderzoek doet naar het menselijk bewustzijn) en Soeharno (advocaat en gepromoveerd op het onderwerp rechterlijke integriteit).

Lamme's boek 'De Vrije Wil bestaat niet' (Lamme, 2010) is gewijd aan de vraag wie in het menselijk brein de beslissingen neemt. Hij borduurt voort op het werk van Libet, een neurofysioloog die in de jaren 70 en 80 op basis van neurologisch onderzoek tot de conclusie kwam dat de hersenimpuls die leidt tot een menselijke handeling zo'n 200 milliseconden vóór de bewuste gedachte tot stand komt. Menselijk handelen is niet het gevolg van bewuste gedachten, maar de oorzaak hiervan. Libet was overigens van mening dat er wel degelijk sprake is van een vrije wil bij de mens. Hij formuleerde de vetotheorie, die ervan uit gaat dat tussen de eerste onbewust gegenereerde hersenimpuls en de uitvoering van de hieruit voortvloeiende handeling de mens voldoende tijd heeft om deze handeling af te breken.

Hoewel Lamme er blijkens de titel van het boek niet van uit gaat dat mensen een vrije wil hebben, is hij gelukkig wel van mening dat ook mensen die 'onbewust' een ernstig delict plegen – hij begint zijn boek met een voorbeeld van een slaapwandelaar die zonder zich hiervan bewust te zijn een moord pleegt – verantwoordelijk gesteld kunnen worden voor hun daden. Een andere mening zou het strafrecht overbodig maken. De stelling dat de mens geen vrije wil heeft, is niet nieuw en in de filosofie en neurowetenschap al eeuwen omstreden. Kennis van deze discussie is voor rechters zeker niet onbelangrijk. Het kan hen meer inzicht geven in de manier waarop het brein van de verdachten waarover ze moeten oordelen werkt. Maar ook inzicht in de manier waarop zij zelf, bewust en onbewust, tot die oordelen komen.

Conclusie

Intuïtie is onmisbaar voor rechtspleging. Mits politie en OM toegang hebben tot alle beschikbare informatie. En natuurlijk dat men een open mind houdt ten aanzien van al die informatie. Onder die voorwaarden is intuïtie een prima manier om de aanwezige hersencapaciteit optimaal te gebruiken. In de huidige complexe wereld en met de hoge werkdruk van politieagenten en juristen is dat geen overbodige luxe.

Literatuur

- ANP (2005) Bijna alles fout gegaan in zaak-Nienke. Geraadpleegd op 15 september 2010: <http://www.nu.nl/algemeen/591200/bijna-alles-fout-gegaan-in-zaak-nienke.html>
- ANP (2010) Lucia de B. vrijgesproken van moorden. Geraadpleegd op 15 september 2010: <http://www.nu.nl/binnenland/2225414/lucia-berk-vrijgesproken-van-moorden.html>
- Bergsma, A. en K. van Petersen (2004) *Psychologie van A tot Z*. Utrecht: Het Spectrum.
- Berk, L. de (2010) *Lucia de B. Levenslang en TBS*. Amsterdam: Uitgeverij De Arbeiderspers.
- Buruma, Y. (2005) Motiveren: Waarom? In: A. Harteveld, D.H. de Jong en E. Stamhuis (red.) *Systeem in ontwikkeling (liber amoricum G. Knigge)*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Corstens, G. (2009) Vertrouwen in de Rechtspraak. Voordracht op jaarcongres NVvR 2009: Magistraat 2.0 – de update. Geraadpleegd op 18 september 2010: <http://www.rechtspraak.nl/Gerechten/HogeRaad/Over+de+Hoge+Raad/Publicaties/Vertrouwen+in+de+rechtspraak.htm>
- Derksen, T. (2008) *Het OM in de fout, 100 structurele missers*. Amsterdam: Veen Magazines.
- Derksen, T. (2009) 7 Cruciale argumentatiefouten van juridische waarheidszoeker. *Skepter*, 1, 2009.
- Dijksterhuis, A. (2007) *Het slimme onderbewuste*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Gladwell, M. (2009) *Intuïtie – De kracht van denken zonder erbij na te denken*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Contact.
- Gommer, H. (2010) Moraal zit in onze genen. *Trema*, 1, 2010, 11-16.
- Hofhuis, H. (2010) De Rechtspraak en de zaak Lucia de Berk, *Trema*, 6, 2010, 226-227.
- Jansen, C.J.H. (2003) *Rechtshistorische beschouwingen over het moderne arbeidsovereenkomstenrecht*. Amsterdam: Vossiuspers UvA.
- Jensma, F. (2010) De amateur in het Mijneveld, *NRC*, 14 augustus 2010.
- Klein, G. (2004) *Power of Intuition*. New York: Crown Business.
- Kuitenbrouwer, F. (2007) Rechter, durf te motiveren. *NRC*, 4 september 2007.

- Lamme, V. (2010) *De Vrije wil bestaat niet. Over wie er echt de baas is in het brein*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Manen, N.F. van (1995) Rechtvinding en intuïtie. De actualiteit van Paul Scholten. Bundel naar aanleiding van de conferentie gehouden op 30 juni 1995, 1995, 57-74.
- Otte, M. (2007) Het terugdringen van hoger beroep in strafzaken. Geraadpleegd op 18 september 2010: <http://irs.ub.rug.nl/ppn/318139537>
- Posthumus, F. (2005) *Evaluatieonderzoek in de Schiedammer Parkmoord*. Amsterdam: Openbaar Ministerie.
- Scholten, P. (1934) Mr C. Asser's Handleiding tot de beoefening van het Nederlandsch Burgerlijk Recht, Algemeen Deel. W.E.J. Tjeenk Willink (2de druk, 1ste druk 1931).
- Soeharno, J.E. (2005) Over rechterlijke intuïtie. Paul Scholtens intuïtieleer en een alternatief model van Aristoteles. *Nederlands Tijdschrift voor Rechtsfilosofie & Rechtstheorie*, 3, 2005, 235-261.
- Sprangers, Ch. (2005) Denken met je buik. *Intermediair*, 1 augustus 2005.
- Spruit, J.E. (2003) *Cunabula Iuris: Elementen van het Romeinse Privaatrecht*. Mechelen: Kluwer. SSR (2010) Geraadpleegd op 17 september 2010: http://www.ssr.nl/index.php?page=summertime-course-rechterlijke-oordeelsvorming&hl=nl_NL
- Telders, B.M. (1947) *Rechtspraak en Logica*, Verzamelde Geschriften I, Den Haag: Nijhoff, blz. 159 e.v.
- Visser, D.J.G. (2009) De rechterlijke beslissing (in IE-zaken). Geraadpleegd op 15 september 2010: [www.boek9.nl B9 8189](http://www.boek9.nl/B9_8189)
- Vries, G. de (2005) "Onmiskkenbare fouten" in Schiedammer moordzaak. Geraadpleegd op 15 september 2010: <http://www.kennislink.nl/publicaties/onmiskkenbare-fouten-in-schiedammer-moordzaak>
- Wendell Holmes Jr., O. (1897) The Path of Law, *Harvard Law Review*, vol. 10, 457.
- Wilt, K. de (2003) *Passie voor Kunst*. Wormer: Inmerc.